

ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОЗНАКА ПРИНЦИПУ АВТОНОМНОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

МАТВЄЄВА Станіслава Петрівна - здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та психології НАВС

УДК 341.6/9

Стаття посвячена определению понятий «прецедент», «судебный прецедент», выяснению особенностей судебного прецедента в праве ЕС и прецедентности как фундаментальному признаку принципа автономности толкования ЕКПЧ. В качестве базиса исследования использованы решения Европейского суда по правам человека, научные работы украинских и зарубежных ученых.

У романо-германській правовій сім'ї власне явище, що іменується прецедентом, є багатозначним і відрізняється від судового прецеденту в системі загального права. Юристи цих правових сімей використовують різні логіко-методологічні стандарти: якщо в романо-германській правовій сім'ї, де за судовою практикою визнається вторинний характер, юрист мислить дедуктивно, від загального до окремого, то в англо-американській, навпаки, юридичне мислення індуктивне, від окремого до загального, спрямоване на виявлення ключових аналогій і переходу від них до загальної класифікації.

Враховання цих особливостей слід розглядати передумовою імплементації у вітчизняне судочинство як практики Європейського суду з прав людини [1. С. 279], інших судових рішень прецедентного характеру, так і концепції судового прецеденту загалом [2. С. 42].

Позиції, які висловлюються стосовно поняття «правовий прецедент» у юридич-

ній літературі, як правило, зводяться до того, що це письмовий юридичний акт правозастосовчого органу держави чи міжнародної організації, що є взірцем для вирішення аналогічних справ[3. С. 28].

Р.А. Майданик вважає, що судовий прецедент є формою судової правотворчості, яка ґрунтується на судовому рішенні, точніше на мотивувальній частині суду, де формулюються суддівські стандарти-пояснення, чому саме так вирішена справа, які за своїм характером є новими правоположеннями або правовими позиціями, що стають обов'язковими при прийнятті аналогічних рішень [2. С. 46].

Основні особливості судового прецеденту полягають у тому, що він створюється при розгляді конкретної справи, поєднує індивідуально-правові та нормативно-правові ознаки, динамізм і високий ступінь конкретизації правової норми, яка об'єктивується в судовому прецеденті [4. С. 42].

Судовий прецедент за своєю природою є результатом здійснення правосуддя і судової правотворчості, а за функціональним призначенням — актом правосуддя і різновидом джерел права [2. С.45].

Перетворення судового прецеденту на самостійне джерело права в континентальній правовій системі пов'язане насамперед зі зміною ролі суду в Європі. Постійне посилення незалежності правосуддя має своїм наслідком те, що суд, здійснюючи правосуддя, формалізує нагромаджений досвід

та традиції народу у вигляді конкретних судових рішень.

Норма права, або правовий принцип, що використано при винесенні рішення, міститься в мотивувальній частині (*ratio decidendi*) судового рішення, яка становить його нормативну складову і є прецедентом у вузькому значенні слова [2. С. 46].

Судові прецеденти створюються лише на основі вже існуючих правових норм та принципів і не можуть їм суперечити. Судовий прецедент як результат вирішення конкретного спору за змістом суттєво відрізняється від судової практики, яка є сукупністю судових рішень певної категорії справ [5. С. 72].

Варто відзначити, що законодавець, враховуючи наявність усталеної судової практики, може закріпити у законі підхід, сприйнятий такою практикою, або ж запропонувати свій, більш досконалий спосіб [6. С. 18].

Суди створюють «нове право» не лише з метою тлумачення неоднозначних для розуміння правових норм при вирішенні конфлікту правових норм, заповненні прогалин тощо, а й для захисту концепції справедливості діють проти закону (*contra legem*), що розширює зміст нормативних положень, розкриває та підтверджує фундаментальні надпозитивні принципи правової системи.

Судова правотворчість шляхом розширеного тлумачення писаного права, яке не слугує вирішенню суспільних проблем, дає можливість висвітлити певні суспільні цінності, що закладені в конституційному порядку, але які знайшли недостатнє втілення в законодавчих текстах, та підтвердити фундаментальні надпозитивні принципи правової системи і тим самим захистити концепцію справедливості, яка сприймається і поділяється суспільством.

Європейський суд у своїй діяльності постійно використовує судові прецеденти в якості основи для прийняття рішень у справах. В.П. Кононенко відзначає, що європейське прецедентне право з прав людини служить додатковим джерелом права при застосуванні й тлумаченні конституційних норм про права людини, які співпадають з основними правами, закрі-

пленими в нормах Конвенції 1950 р. [7. С. 12]. Таким чином, у наявності прецедентів і в їхньому законодавчому регулюванні можна вбачати не саме джерело права як це розуміється у країнах англосаксонської системи права, а джерело тлумачення основних прав і свобод, закріплених у Конвенції. Конвенцію неможливо розглядати окремо від її прецедентного права, оскільки пояснення та інтерпретація її тексту міститься в рішеннях Європейського суду з прав людини, а рішення Суду є прецедентами, що мають обов'язкову юридичну силу, їх юридичний статус рівноцінний статусу обов'язкових юридичних норм [8. С. 3].

Необхідно звернути увагу, що Суд у своїй практиці дотримується не самого прецеденту як такого, він ставить відповідні правові питання та відповідає на них у процесі тлумачення Конвенції. Результати вже не оспороюють, вони існують об'єктивно і переходять на якісно вищий рівень: вони стають правовими позиціями, на які Суд посилається в наступних рішеннях, називаючи прецедентами.

Найважливішими особливостями прецеденту судових органів у праві ЄС є:

1) відсутність формально визначеного зобов'язання у судових органів ЄС дотримуватися та враховувати попередні рішення та одночасно його необхідність для розвитку та життєвості права ЄС;

2) застосування не лише безпосередньо в рамках Співтовариства і Союзу, але й у національних правопорядках держав-членів як частини права ЄС/Співтовариств;

3) можливість одночасного використання (за виключенням певних обмежень) у правопорядках двох міжнародних організацій (Європейського Співтовариства та Євроатому) та правопорядку Європейського Союзу;

4) достатньо виняткове відхилення від правоположень, викладених у власній практиці та у практиці вищих судів;

5) можливість обмеження темпоральної дії змістовних положень (тлумачень, висновків) судового рішення, які можуть використовуватися як прецеденти у майбутньому.

Судовий прецедент має обов'язкове значення не тільки на даний момент, а й на майбутнє. Прецедент має переважно перспективну дію в часі, а його ретроспективний ефект може розглядатись за аналогією із зворотною дією закону в часі.

Юридична сила прецеденту є найвищою, як і в закона (не лише щодо даних обставин як *res judicata*).

Із принципу обов'язковості прецеденту доцільно передбачити виняток у випадку, коли суд доходить добре вмотивованого висновку, що даний прецедент є неправильним з підстав його помилковості або застарілості та невідповідності новим потребам суспільства.

У цьому випадку суд зобов'язаний пояснити свої теоретичні підходи й чітко викласти обґрунтування свого рішення, а також обґрунтування власної позиції щодо відмови від слідування прецеденту вищого суду, якщо він вирішить так вчинити.

Європейський суд з прав людини під час розгляду конкретних справ дотримується принципу автономного тлумачення конвенційних норм, пояснюючи це потребою враховувати «завдання та цілі Конвенції», що указує на взаємозв'язок і взаємобумовленість принципів автономного та ефективного тлумачення. При цьому прецедентність є двояким фактором: з одного боку, прецедент активізує та розширює автономність тлумачення положень, з іншої сторони – кожний прецедент виступає ланкою утвердження прийнятих стандартів тлумачення Конвенції Європейським судом та сповільнює розширення переліку автономних термінів і поглиблення їх інтерпретації.

Так, прикладом може виступити справа «Девеєр проти Бельгії» («*Deweert v. Belgium*»)[9]. Поняття «кримінального обвинувачення» в контексті ч. 1 ст. 6 Конвенції має «автономне» значення, тому національне законодавство не є вирішальним при визначенні того, чи пов'язано обвинувачення з «кримінальним правопорушенням». У п. 49 даної справи Суд зазначив, що поняття «право на правосуддя» – дна з складових справедливого судового розгляду, і воно так само не абсолютне в кримі-

нально-правовій, як і в цивільно-правовій сфері. Воно може підпадати під обмеження; у завдання Суду не входить розробка загальної теорії подібних обмежень, що було зазначено у постанові у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*) [10].

Таким чином, замість того щоб надати автономне значення поняттю «право на правосуддя», Суд, скориставшись принципом прецедентності, просто використав апробований у схожій справі підхід.

Література

1. Беяневич О. А. Про застосування практики Європейського суду з прав людини у господарському судочинстві / О. А. Беяневич // Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання : зб. наук, праць (за матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Київ, 20 листопада 2008 р.) / ред. кол. : О. Д. Крупчан (гол.), В. В. Луць, М. К. Галянич [та ін.]. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2009. – С. 276-281.
2. Майданик Р. А. Загальна характеристика судового прецеденту в праві України [Текст] / Роман Майданик // Юридична Україна. – 2012. – № 12. – С. 42-47.
3. Ямковий В.І. Впровадження судового прецеденту як необхідний елемент гармонізації законодавства України з європейськими правовими системами // Українсько-грецький міжнародний юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження». – 2009, №2 – С. 27-31.
4. Кухнюк Д. В. Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України як засіб забезпечення однакового застосування законодавства судами України / Д. В. Кухнюк // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 12. – С. 42-46.
5. Дрішлюк А.І. Про визначення місця судового прецеденту в системі джерел цивільного права України // Університетські наукові записки. Збір. Науков. праць. № 3 (15) – С. 72-77.
6. Пошва Б. М. Судовий прецедент: проблеми запровадження в Україні / Б. М. Пошва // Вісник Верховного Суду

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена визначенню понять "прецедент", "судовий прецедент", окресленню особливостей судового прецеденту в праві ЄС та прецедентності як фундаментальній ознаці принципу автономності тлумачення ЄКПЛ. В якості базиса дослідження використані рішення Європейського суду з прав людини, наукові праці українських та зарубіжних учених.

SUMMARY

The article is devoted to the definition of "precedent", "legal precedent", outlining the features of judicial precedent in EU law and precedent as a fundamental sign of the principle of autonomy interpretation of the ECHR. As a basis study used the European Court of Human Rights, scientific works of Ukrainian and foreign scientists.

України. – 2008. – № 9 – С. 18-22.

7. Кононенко В. П. Практика Європейського суду з прав людини як джерело тлумачення Конвенції 1950 р. / В. П. Кононенко // Журнал УГЛСП. – 2009. – № 5. – С. 9-14.

8. Бурий А. Порядок звернення до Європейського суду з прав людини / А. Бурий // «Комуна». – 2007. – № 12. – С. 3-8.

9. Девеер против Бельгии: Постановление Европейского Суда от 27 февраля 1980 года: [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Deweer_v_Belgium_27_02_1980.pdf.

10. Голдер против Соединенного Королевства: Решение Европейского Суда от 21.12.1975 года: [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0591.html.